
УДК 930(85) "632"

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕРОЗРИВНІСТЬ ПРОЦЕСІВ КУЛЬТУРО- ТА ЕТНОГЕНЕЗУ В ПАЛЕОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Н. А. Петруня-Пилявська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті ми дослідили зародки культурогенезу, проаналізували духовні інтенції та способи їх матеріалізації в мистецькі форми первісної культури, їх стабілізацію і самовідтворення. Виділяють п'ять найвиразніших груп пам'яток верхньопалеолітичної доби. Це пояснює факт відмінності матеріальної культури в різних природно-кліматичних зонах, де існували різні види тварин, які були об'єктом полювання

Ключові слова: примітивна культура, палеоліт, етнос, мистецтво, сакральний, ритуал.

Україна не належить до тих регіонів, де розпочався антропо- та культурогенез, проте її земля містить чимало пам'яток, які засвідчують завершальний етап становлення культури первісної людини [5, с.36].

Відомо, що етногенез нерозривно пов'язаний з культурогенезом, а міграції і змішування найрізноманітніших груп первісних спільнот, незліченних їх хвиль, котрі накопичувалися з первісної азійської батьківщини, були співтворцями первісної культури на території України. Кожна етнічна спільність з доби первісності має певну культурно-світоглядну систему, що втілюється та відбивається в матеріальній сфері.

Для первісних людей притаманний біжучий суспільний досвід, в якому в предметних формах культури зафіксовано регулятивні норми життя всіх членів соціуму. Перші мистецькі твори доби пізнього палеоліту висвітлюють онтологію привласнювальної життєдіяльності людських спільнот та виокремлюють об'єкти полювання, без яких існування неможливе. Це означає, що «атрибутивний підхід до вивчення й дослідження людської життєдіяльності дає нам можливість з'ясувати не лише контекст її розгортання, а й встановити ті основи і структурні елементи, без яких вона стає неможливою. До таких її елементів належить користування людьми предметами природного й соціального світу» [7, с.101].

«Первісна культура – це синкретичне утворення... Це нерозривний комплекс, і якщо він піддається внутрішньому членуванню, то лише у сфері теоретичного аналізу» [5, с.62]. Провідна роль у формуванні пер-

вісної культури та форм етнічного життя належить знаряддям (без яких не існує виробництва) та соціальним формам самоорганізації. Створення суспільної предметності становить фундаментальну основу єдності людського світу, в якому предметні форми втілюють духовні, моральні, мистецькі, релігійні [6, с.20].

Доба палеоліту характеризується започаткуванням культурантропо- та етногенезу. «Доба верхнього палеоліту позначена спалахом мистецьких здобутків: декоративне та образотворче мистецтво, музика, танок, театралізовані магічні дійства мали місце по під склепінням печер та жител» [4, с.13-14]. Саме в палеолітичну добу відбуваються два нерозривні та взаємопов'язані процеси життєдіяльності людської спільноти – опредметнення і розпредметнення. Перший процес характеризується втіленням у речовий світ духовних сил людини, її уявлень, поглядів, почуттів, здібностей, перетворювальної діяльності, завдяки чому предметний світ стає соціально-культурним. Діяльність опредметнення втілюється не лише в речовій формі, але і в ролі людини як суб'єкта самотворчості і етнотворення. Розпредметнення – це зворотний процес, внаслідок якого духовні сили, втілені в матеріалізованих культурних витворах, стають здатними формувати в людини відповідні здібності, духовні сили, якості, властивості. Завдяки культурним здобуткам первісна етнічна свідомість функціонує як атрибут соціальної системи діяльності. Отже, культура постійно тримає етнічну свідомість індивідів, які діють під духовною напругою, розвиває здібності прийдешніх поколінь, які здатні до інновацій.

Неможливо зрозуміти механізм культурантропо- та етногенезу, нехтуючи дію закону збереження створеного та в матеріалізованого в культурі духовного потенціалу етнічної спільноти й інноваційного в розгортанні життєдіяльності. Відтоді, як людина навчилася мислити, фантазувати, творити в думці певні образи, уявлення та оповідати в мистецьких творах своє життя, ніщо її так не захоплювало, як міфи й естетичні форми мистецтва. Міф – це специфічний феномен духовності людини, особливий тип духовної діяльності зі створення і розповсюдження суспільно значущих цінностей, без яких не існувало упорядкованого життя.

Дослідники виділяють п'ять найвиразніших груп пам'яток верхньопалеолітичної доби: закарпатську, дністровську, волинську, середньодніпровську та степову [4, с.10]. Вже на першій стадії започаткування культурантропогенезу спостерігається відмінність матеріальної культури. Ця специфіка обумовлена тим, що оречевлення і привласнення природного середовища здійснювалося в різних природно-кліматичних зонах, де існували різні види тварин, які були об'єктом полювання. Крім того, зазначає В. Коцюбинський, «перехід опредметнення в оречевлення в процесі привласнення дуже часто відбувається на різних рівнях організації соціального суб'єкта (індивід, група, суспільство)» [7, с.121].

Згідно із сучасними археологічними дослідженнями і відповідно до багатоваріантної теорії розвитку культури на території України в палеолітичну добу культурно-етнічна неоднорідність визначилася чітко. Первісні колективи склалися із сукупності сімей однієї стоянки і утворювали кровноспоріднену громаду [2, с.4-6].

Палеолітична культура, створена на території України, – це сфера етнічного життя, творіння етнічного духу, матеріалізованого в різні форми, де співпричетні всі сили людини і властивості. З виникненням первісної культури форми спілкування розвиток і зміна певних орієнтирів у світосприйнятті і світовідчутті здійснюються в контексті смислів, що в ній запрограмовані. Загалом можна констатувати, що естетичне і сакральне в палеолітичній культурі на території України не лише розкриваються як «певні домінанти обрядово-ритуальної діяльності, а й несли в собі інформацію щодо подальшої соціалізації суспільства в цілому» [5, с.80].

Первісна культура наскрізь символізована сакральним змістом, живе діяльністю етнічної спільноти і лише нею. Співтворчість у духовності – це єдиний реально і сакралью перетворювальний процес етнічної предметної діяльності, взятий в цілісності, без розподілу на окремі естетичні, моральні чи релігійні почування. Якщо в життєдіяльності первісної етнічної спільноти культура з її різноманітною символікою не охоплюється етнічним духом, то цілком зрозуміло, що творчий зміст приховується від розуміння. Творчість і співтворчість у культурогенезі – це не часткове, другорядне явище – вона невід’ємний від життєдіяльності процес. Традиційність спрямована не на омертвіння культури, а на її усталеність і неперервність самого творчого духовного процесу. Цим зумовлюється урізноманітнення змісту мистецьких форм первісної культури на території України.

Культура була найдосконалішим атрибутом саморегуляції та активізації всіх форм життя. При всій багатоманітності міфічних образів палеолітичної культури їх синтез має таку структуру: 1) модель етнічно значущих умов діяльності; 2) певна «програма» виконавчих у виробництві дій; 3) інформативна база про реально досягнутий рівень привласнення й освоєння природи і соціального життя. Вона являла собою певною мірою замкнений контур регулювання всіх сфер життєдіяльності та мала в собі інтенцію до корекції поведінки людей, форм їх переживань.

У первісному мистецтві, яке було складником культури, консерватизм утримувався більшою мірою у речовій формі, яка не була без живої духовності. Адже мистецтво включалося в культові та обрядові дії, в процесі яких людина оновлювала свій внутрішній світ і розвивала інтенцію духу. Жадоба нових відчуттів і переживань супроводжувалася творчою ініціативою, яка була виразом самого життя. З приводу цього С. Франк пише, що життя по суті є невпинним плином становлення, творчим пориванням душі, припливом в емпірію буття нових сил і

змістів, які безперервно народжуються в темних надрах вільного духу [8, с.127].

Творчий характер обрядових дійств первісних спільнот можна зрозуміти лише як відтворювальну, репродуктивну духовність, яка завжди була цілісним утворенням з матеріальним субстратом етнічної культури. Творчий акт можна розглядати як домінанту художньо-образної структури найдавнішого мистецтва. Тому мистецька творчість є єдиним реально та духовно перетворювальним процесом предметної діяльності. «Мистецтво найдавніших часів, вбираючи різні функції і обрядово-магічні, практично-пізнавальні, звуково-комунікативні є важливим і невід'ємним компонентом культур... Мистецтво пізнього палеоліту є первинним корінням, з якого виростають дві великі гілки... найдавніші форми мовної, музичної, танцювальної та акторської творчості... Друга – найдавніші форми прикладних мистецтв, архітектури, скульптури, живопису, графіки» [5, с.92].

Палеолітична культура наших пращурів як сутнісне визначення первісної етнічної предметної діяльності, яка розвинулася на основі привласнювального господарювання, є водночас визначенням етнічної самосвідомості, творчого духу та найглибшою особливістю початку культурогенезу.

Осмислюючи накреслену істориками загальну розгортку палеолітичної культури, зокрема виготовлення різноманітних знарядь, різноманітних мистецьких форм, де не менш досконало виконано схематичні зображення жінки, можна дійти висновку, що палеолітична культура впросторюється в етнічне буття, реалізується в ньому, стає втіленням життєвого досвіду, сприяє відтворенню індивідів і стає реальною передумовою збереження і продовження етнічного духу. Кожне покоління народжувалося у певному одухотвореному культурному просторі. Починаючи з Мустьєрської доби, як зазначають історики та археологи, в мистецьких творах населення палеоліту прослідковується традиція зображення фігурок жінок, тварин, птахів та символів, знаків, які свідчать про існування певних ритуалів і вірувань людей у вищі духовні сили природи [9, с.16-21]. Інакше кажучи, археологічні дослідження засвідчують, що на території України з доби палеоліту можна прослідкувати два види існування, діяння культури. З одного боку, існує культурна традиція, своєрідне свідчення досягнутого і тривалого творчого духу, з другого – одні елементи відживають, інші актуалізуються відповідно до практичних потреб та розгортаються в соціальній життєдіяльності. В мистецьких формах існували своєрідні традиції щодо вибору зубів тварин для виготовлення з них прикрас. Про це свідчать дві споріднені пам'ятки, близькі за часом існування, археологи, які знайшли у с. Гінці та Межиріччі [5, с.96-98].

Родовий характер життя нерозривно пов'язаний з колективністю та постійним збільшенням широти охоплення співсуспільств, які первісні

люди організували своєю спільною діяльністю, а водночас через неї формується активність індивідів і піднесення їх індивідуальної духовності. Світ культури, особливо мистецькі твори, створені суспільною працею об'єднаних родів, є матеріальним втіленням універсальних етнічних здатностей. Цей світ матеріалізованої суб'єктності характеризується чимраз більшим потенціалом не лише етнічної соціальності, але й соціальної творчості і співтворчості.

Нагромадження життєвого досвіду сприяло не лише його збереженню в певних традиційних формах, але й інволюційній трансформації їх до вищих, досконаліших, виразніших втілень. Наприклад, у Межиріччі знайдено мистецькі палеолітичні форми, які оречевлюють складні композиції і демонструють глибоке поєднання «зооморфної та антропоморфної тематики, де жіноча семантика має своє величне домінування» [4, с.98]. У культурі пізнього палеоліту вже зафіксовано здатність жінки до народження дітей та силу життя, яка уособлювала родову організацію. Духовне осмислення дітородної сили призвело до її сакралізації та естетизації. В цьому полягає істинний онтологічний смисл як генетичне джерело походження материнського роду і всього суцього. Сутність всього видимого життя осмислюється через материнські дітородні функції, які водночас сакралізуються, естетизуються і виступають в обрядових діях, ритуалах в єдності. Отже, в глибині первіснообщинного духу неперервно, нескінченно та невідворотно співіснують в етнокультурній традиції два моменти: уявлення про загальну породільну силу і конкретно-родову, яка виступає підставою кровної спорідненості людей.

У первісній культурі, яка є матеріалізованою формою духовного освоєння природи і соціального життя, плінність життєдіяльності та природних явищ розгорталася спочатку з «ніщо». Світ олюднюється завдяки присутності власного духу та стає досяжним для первісної спільноти. Отже, втілюючи у предметні форми наслідки духовного освоєння світу, первісний соціум постає причетним до нього, тобто завдяки мистецьким конструкціям він присутній у ньому. Світ, який раніше був об'єктивно нічийний, завдяки духовному проникненню, сакралізації й естетизації стає складником етнічного життя. У мистецьких образах він відкривається для первісної спільноти, стає потенціально присутнім, зацікавленим через ритуали, які здійснюються, щоб повернути до себе його творчу силу. «Найпростішою формою суспільної зацікавленості і контролю за індивідуальним привласненням стає ритуал. Він має величезну історію і зберігає своє значення в життєдіяльності людей з давніх-давен» [7, с.139].

Власлива для первісної етнічної спільноти ритуалізація життєдіяльності в єдності з виробленими формами сакралізованої та естетизованої культури свідчить про те, що початок людської активності у привласненні природного середовища тісно пов'язаний з пізнанням творчої

сили, яка завжди притаманна природним явищам і присутня в них. Через те, що в початковій фазі людського життя в межах території України «провідним способом добування їжі було мисливство, доповнюване збиральництвом і рибальством», «прийоми полювання і його ефективність залежали від наявності тварин та їхніх поведок у певних ландшафтних зонах» [1, с.35]. Тому первісні форми культури в різних регіонах України творили більше чи менше відокремлено одне від одного мисливські угруповання, в межах яких створювалися культові сакральнo-естетичні форми мистецьких втілень у певних відношеннях з неповторними рисами. Так, у Середній Наддніпрянщині духовна творчість тісно пов'язана з духовними цінностями та їхніми культурними оречевленими творами, які віддзеркалюють певний ступінь виробництва в єдності з відповідним способом спільної діяльності і формами освоєння природного середовища.

Через мисливську, збиральницьку і рибальську діяльність первісні общини на території України почали себе виділяти з природи й усвідомлювати свою єдність з нею. В цьому контексті Л. Гумільов пише, що «...етнос, який виникає, створює свою культуру як спосіб свого існування і розвитку» [3, с.209].

У процесі духовного і практичного освоєння географічного середовища відбувається синтез сил природи і творчих здібностей людини. «Можна сказати, що вже з часів виникнення ритуалу за індивідом закріплюється право на суб'єктивність, а це приводить до суверенності, самобутності, окремішності внутрішньої природи й світу власного» [5, с.134].

У статті ми дослідили зародки культурогенезу на території України, проаналізували духовні інтенції та способи їх матеріалізації в мистецькі форми первісної культури, їх стабілізацію і самовідтворення.

Література

1. Бунятян К. П. На світанку історії / К. П. Бунятян, В. Ю. Мурзін, О. В. Симоненко. – К., 1998. – 335 с.
2. Генінг В. Ф. Соціальні форми первісності / В. Ф.Генінг // Археологія. – 1989. – №4. – 12 с.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М., 1994. – 638 с.
4. Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – 280 с.
5. Історія української культури: У 5 тт. – Т.1. – К., 2001. – 1134 с.
6. Козловський В. П. Культура слов'ян: генезис і функції / В. П. Козловський. – К., 1996. – 396 с.
7. Коцюбинський В. Й. Привласнення: соціальні аспекти / В. Й. Коцюбинський – К., 1999. – 230 с.

8. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М., 1992. – 511 с.
9. Шовкопляс І. Г. Стародавній кам'яний вік. Нариси історії Української РСР / І. Г. Шовкопляс. – К., 1957. – 316 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.12.2012 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Кугутяком М.В.,
докт.іст.наук, професором Кожолянком Г.К. (Чернівці)*

**TO THE QUESTION ABOUT INDISSOLUBILITY
OF PROCESSES OF COULTOURO AND ETNOGENEZOU
IN THE PALEOLITHIC CULTURE OF UKRAINE**

N.A. Petrunya-Pylyavs'ka

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, Carpathians str., 15;
ph. +380(342)57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

Is the article the relics of the primary culture testified to the final stage of the earliest man's culture formation are being researched. Five, the most expressive relics of Upper Paleolith are marked. It is explained by the fact that culture had been creating in different natural-climatic zones where the various species existed who were the objects of hunting.

Key words: *primitive culture, paleolith, ethnos, art, sakral'niy, ritual*